

УДК 379.8:005

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-8>

Людмила ЛАДОНЬКО,
orcid.org/0000-0002-4105-051X
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри мистецьких дисциплін
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) Ladonkoluda@gmail.com

Олег ВОРОНКО,
orcid.org/0000-0001-7055-4840
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри мистецьких дисциплін
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) ovoronko69@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО МЕНЕДЖМЕНТУ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ: ДОСВІД КРАЇН ЄС

У статті розглянуто етапи та проблеми становлення менеджменту культурної сфери та мистецької діяльності, трансформацію їх в самостійну окрему галузь економіки та аналізується політика зарубіжних країн щодо сприяння розвитку даної сфери.

Визначено, що все більше значення в сфері культури починають відігравати громадські та комерційні організації, незалежні творчі спілки, асоціації діячів культури, громадські та приватні фонди. Вони не лише активно освоюють ринок культури, але й використовують некомерційні джерела фінансування культурної діяльності. У зв'язку з цим багато уваги приділяється формуванню особливого класу управлінців – менеджерів соціокультурної діяльності, які повинні володіти цілим набором визначених компетентностей задля вирішення проблем культурного і мистецького сектору.

Обґрунтовано, що на інституціональному рівні управління державою визнається винятковий вплив культурних процесів на економічний і суспільний розвиток, що дає можливість для багатьох інновацій, у тому числі економічних.

В результаті дослідження зроблені наступні висновки: менеджмент культури, пройшовши достатньо великий еволюційний шлях розвитку, є безальтернативною силою перетворень як у культурологічному, так і в економічному сенсі; вирішувати засадничі проблеми управління лише в рамках культурної сфери неможливо, оскільки зібрані проблеми є нагальними проблемами всього публічного управління в країні; соціокультурна діяльність, навіть якщо вона безпосередньо економічно невидима, є важливою через нарощення соціального, людського та іншого капіталу, що позитивно впливає на ринок праці, креативність прийнятих рішень; підходи до менеджменту культури і соціокультурної діяльності, сформовані країнами ЄС, цікаві як джерело цінного досвіду для стимулювання внутрішніх перетворень та інтеграції України до європейського культурного простору.

Ключові слова: менеджмент культури, соціокультурна діяльність, економіка культури, принципи управління, європейський культурний простір.

Liudmyla LADONKO,
orcid.org/0000-0002-4105-051X
Doctor of Economics, Professor,
Professor at the Art Disciplines Department
National University “Chernihiv Collegium” named after T.G. Shevchenko
(Chernihiv, Ukraine) e-mail: Ladonkoluda@gmail.com

Oleh VORONKO,
orcid.org/0000-0001-7055-4840
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Art Disciplines Department
National University “Chernihiv Collegium” named after T.G. Shevchenko
(Chernihiv, Ukraine) ovoronko69@gmail.com

EVOLUTION OF APPROACHES TO CULTURE MANAGEMENT IN UKRAINE: THE EXPERIENCE OF EU COUNTRIES

The article examines the stages and problems of the formation of management of the cultural sphere and artistic activity, their transformation into an independent separate branch of the economy, and analyzes the policy of foreign countries to promote the development of this sphere.

It was determined that public and commercial organizations, independent creative unions, associations of cultural figures, public and private foundations begin to play an increasingly important role in the field of culture. They not only actively develop the cultural market, but also use non-commercial sources of financing cultural activities. In this regard, a lot of attention is paid to the formation of a special class of managers – managers of socio-cultural activities, who must be in possession of the whole set of defined competencies in order to solve the problems in the cultural and artistic sector.

It is substantiated that the exceptional influence of cultural processes on economic and social development is recognized at the institutional level of state management, what gives an opportunity for many innovations, including economic ones.

As a result of the conducted research, the following conclusions were made: cultural management, which have gone through a sufficiently long evolutionary path of development, is an irreplaceable force of transformations both in the cultural and economic sense; it is impossible to solve the fundamental problems of management only within the framework of the cultural sphere, because the collected problems are urgent problems of all public management in the country. Socio-cultural activity, even if it is directly economically unprofitable, is important due to the increase of social, human and other capital, which positively affects the labor market, the creativity of the decisions made. Approaches to the management of culture and socio-cultural activities, formed by EU countries, are interesting as a source of valuable experience for stimulating internal transformations and integration of Ukraine into the European cultural space.

Key words: culture management, socio-cultural activity, economy of culture, principles of management, European cultural space.

Постановка проблеми. Проблеми в розумінні реальних соціальних переваг, пов'язаних з розвитком культурної сфери та мистецької діяльності, трансформацією їх в самостійну економічну одиницю, супроводжуються деякою безпорадністю перед обличчям її неосяжних можливостей. Це спонукає дослідників створювати універсальні підходи до управління сферою культури, моделей, здатних описати і спрогнозувати результати економічних перетворень даної сфери. Дискусії про зміни сприйняття ролі та місця культури в національній економіці (від економіки культури до креативної економіки) набрали сили та сприяли поляризації поглядів серед дослідників, які займаються цією тематикою. Сьогодні все більше значення в сфері культури починають відігравати громадські та комерційні організації, незалежні творчі спілки, асоціації діячів культури, громадські та приватні фонди. Вони не лише активно освоюють ринок культури, але й використовують некомерційні джерела фінансування культурної діяльності (Бабицька, 219). Саме тому тематика даного дослідження представляється нам актуальною та своєчасною.

Аналіз досліджень. Дослідженням окремих питань менеджменту культури та соціокультурної діяльності присвячено праці багатьох вітчизняних і закордонних авторів. Зокрема, вивченням теоретичних аспектів розвитку соціально-культурної сфери як об'єкта впливу механізмів державного управління та адміністрування займалися Кучин С. П., Борисенко Д. В., Бабицька С. І.; проблеми децентралізації управління в культурній

сфері вивчали Бовсунівська І. В., Притуп О. Ф., принципи та методи менеджменту, управлінські функції та організацію процесу управління в культурній сфері – Кочубей Н. В., Мартинишин Я. М., Хлистул О. С., Коваленко Є. Я. Серед закордонних авторів, які заклали підґрунтя становлення економіки культури – Я. Хауснер, Дж. Стігліц, Р. Інглегарт та інші.

Мета статті – дослідження еволюції поглядів щодо трансформації ролі та сутності менеджменту культури в Україні і світі й перспектив розвитку даного процесу, враховуючи розвиток інтеграційних відносин в ЄС.

Виклад основного матеріалу. Менеджмент культури як нова спеціалізація в управлінських науках набула популярності в європейському просторі в середині дев'яностих років минулого століття, коли багато шкіл при факультетах та інститутах почали створювати курси з підготовки майбутніх менеджерів культури. Незадовільний економічний стан багатьох державних установ і закладів культурної і соціальної сфер, зменшення державних видатків у цій царині призвели до обґрунтування необхідності підготовки нових керівних кадрів у сфері культури та соціокультурної діяльності. Ці кадри повинні були краще розкрити себе в ринкових умовах і зміло використовувати комерційні можливості для перетворення архаїчних і, на думку більшості економістів, надмірно задержаних установ в сучасні театри, галереї, виставкові чи громадські центри, а також для зменшення тягаря держави, пов'язаного з їх утриманням та субсидуванням.

Такий підхід гармоніював з концепціями, що пропагувалися програмами професійної підготовки менеджерів культури та соціокультурної діяльності, у яких менеджер соціокультурної діяльності розглядається як центральна фігура управління середньої або вищої ланки, що забезпечує функціонування і розвиток закладів і підприємств всіх сегментів соціокультурної сфери; займається розробкою та реалізацією соціокультурних програм, організацією та постановкою культурно-масових та театралізованих заходів, управлінням культурними подіями.

Європейські навчальні програми з менеджменту культури багато у чому спираються на досвід Сполучених Штатів і Великої Британії, де управління даною сферою має більший досвід розвитку у реаліях вільної ринкової економіки, а їхні концепції освіти базуються, зазвичай, на модифікованих програмах бізнес-навчання. Поштовхом до появи програм у Єльському університеті для адміністраторів та організаторів театральних програм (1966 Theatre Management programmes), арт-менеджменту і адміністрування (Arts Management and Arts Administration programmes) в університетах Вісконсину в Медісоні 1969 року та Нью-Йорка 1971 року стала ініціатива Рокфеллерів 1966 року, яка програмним документом задекларувала нагальну потребу у появі кваліфікованих адміністраторів для роботи в культурних інституціях (Освіта для менеджерів, 2021: 4).

Європейська школа менеджменту культури на відміну від американської підкреслено акцентує увагу на усвідомленні виняткової важливості культурного продукту, характеризується відсутністю утилітаризму, непередбачуваністю, унікальним характером і особливими способами його сприйняття. Як показують дослідження даного питання, в європейській школі існувала серйозна небезпека застосування занадто інструментального підходу до вирішення культурних проблем і пошуку універсальних рецептів та технологій управління, ігноруючи складність і багатовекторність, пов'язаних із сутністю функціонування даного сектору. Схожі проблеми випробовували майже всі європейські країни разом із непохитною вірою в універсальність сучасних методів управління.

Управлінський наступ у сфері культури в нашій країні пов'язаний з ринковими перетвореннями наприкінці 1990-х років і супутнім трендом приватизації, демонтажем соціалістичного укладу в народному господарстві. До цього часу політична верхівка і чиновники не втручалися у культурний процес і не помічали його, а відповідно, культурний сектор, утворений громадськими і комерцій-

ними організаціями та мистецькими осередками, вважав офіційну культуру заангажованою та непотрібною, зайняв відсторонену позицію щодо співпраці з представниками офіційної «державної» культури. Так було закладено системний розрив між державною і комунальною сферами та незалежними секторами культури (Довготривала стратегія, 2015: 5а).

Насправді, на ідеї, що супроводжували появу сучасного культурного менеджменту в Україні, величезний вплив здійснила європейська культурна реформа двох останніх десятиліть ХХ ст. Відтоді в законодавчому полі всі європейські країни почали розглядати питання приватизації в контексті соціально-економічної політики. Однак мотив приватизації в західноєвропейських країнах зіткнувся з проблемами, пов'язаними з важким бюджетним тягарем, що особливо характерно для країн, уряди яких здійснювали значний контроль над різними сферами економіки (наприклад, Греція, уряд якої контролює близько 50% національної економіки). У більшості європейських країн приватизація вплинула на культурний сектор шляхом впровадження різних форми – від приватизації культурних організацій до незалежності від державних дотацій.

Провісником змін у культурі та соціокультурній діяльності, що займає значне місце в секторі державних послуг у багатьох країнах, була трансформація державних підприємств і муніципального обслуговування в Європі та США. Альтернативою приватизації стали також зміни організаційної форми державних підприємств, роблячи їхню роботу подібною до приватних компаній, таких як державні корпорації та організації, або навіть управління окремими сферами суспільного життя (наприклад досвід діяльності квазі-автономних і неурядових організацій у Великобританії).

Джерелом цих, майже глобальних, перетворень були цілком зрозумілі причини неефективності багатьох державних підприємств. Особливе значення цих організацій у системі продукування та надання соціально орієнтованої продукції та послуг, у багатьох випадках, перешкоджало їх повній приватизації та повній незалежності від органів державної влади. Зміна організаційної форми, що зменшувала перешкоди для ефективності (надмірної залежності від поточної політики, відсутності конкуренції, обмеження гендерної природи персоналу, жорстких правил державних закупівель, проблем з бюджетним плануванням, уникнення ризику, роздутого бюрократичного апарату) у багатьох випадках значно покращили функціонування державних підпри-

емств на користь споживачів суспільних, у тому числі і соціокультурних послуг.

Нові принципи управління публічною сферою швидко проникли і до України. Модель ефективної суспільної економіки загалом, та економіки культури, зокрема, заснованої на досягненнях сфери приватного бізнесу та недержавних установ, стала предметом наукового аналізу та викладання, відіграючи велику роль у навчанні менеджерів культури та соціокультурної діяльності, від яких очікувалася конкретна ринкова орієнтація, яка мала стати ліками від хвороб громадського сектору культури. У цей час пік соціальної активності під час Помаранчевої революції 2004–2005 рр. давав шанс кардинально змінити ситуацію, однак ініціативи не були конвертовані у результативні зміни. До 2007 року Україна залишалася єдиною країною Ради Європи, яка не надала до організації Національного звіту про стан культури. Це обмежило участь України в міжнародних програмах, зокрема проектах Ради Європи, які передбачали певну технічну допомогу. Хоча Україна взяла на себе зобов'язання створити такий документ, вступаючи до Ради Європи.

Вплив нової економіки державного сектору на теорію управління культури в Польщі висвітлює у своїх працях науковець та експерт в сфері економіки та державного управління Єжи Гауснер у доповіді «Культура в умовах кризи або криза культури». Погляди Є. Гауснера оприлюднені Конгресом польської культури та рухом «Громадяни культури» у 2009 році наразі є важливим елементом домінуючого дискурсу у сфері національної культурної політики Польської республіки. Аналізуючи слабкі сторони інституцій культури, Є. Гауснер перераховує наступні джерела неефективності державного сектору економіки в даній сфері:

- обмеження в кадровій політиці: культурні заклади, в яких працює багато людей, намагаються бути все більшими, тому що розмір є найбільшою гарантією їх успіху, і домінуючою складовою операційних витрат закладів культури є витрати роботи (заробітна плата та винагороди становлять близько 60–80% витрат), однак, потенціал скорочення цих витрат шляхом скорочення персоналу дуже слабкий;

- бюрократична поведінка: інститути культури погоджуються на бюрократичне втручання у своє функціонування (навіть якщо вони його критично оцінюють), якщо воно дає їм доступ до більших коштів;

- уникнення ризику: заклади культури прагнуть у відносинах із суб'єктами вищої влади до

мінімізації ризику та максимізації розміру виділених їм ресурсів;

- відсутність конкуренції: неприязнь керівників та працівників закладів культури до вільної ринкової конкуренції та всіх форм комерціалізації їхньої діяльності;

- великий вплив політичних чинників: інституції повинні відійти від політичного патерналізму та надмірної забюрократизованості своєї діяльності (Hausner, 2009a).

Таким чином, у Польщі формується нове розуміння культури, яка розглядається як довгострокова економічна інвестиція, що приносить дохід і робочі місця. Багато років домінувало традиційне розуміння культури як некомерційної сфери, що поглинає ресурси державного та місцевого бюджетів, і розглядалася доцільність розвитку цієї сфери лише в мистецькому та соціальному плані. Сьогодні проблема чіткого визначення переваг збереження існування культури, ефективного адміністрування даного сектору економіки є очевидним.

Як бачимо, сусідня з нами, і багато в чому схожа за початковими соціально-економічними умовами Польща в процесі становлення нової економічної парадигми зіштовхнулася з аналогічними викликами та проблемами управління культурною сферою.

Органи державної влади нашої країни нічого не зробили для підвищення організаційної спроможності як новоутворених секторів (культурних і креативних індустрій), так і «базової мережі закладів культури», яка залишилася у сфері управління центральних і місцевих органів влади. Менеджмент у цій сфері залишився архаїчним: надмірно централізованим і вкрай зарегульованим.

Щодо важливості менеджменту культури в економічній перспективі, то у міркуваннях деяких економістів, які аналізують проблеми менеджменту в даній сфері, практично відсутня рефлексія по автотелічній цінності культури. На думку Рональда Інглегарта, революційні, радикальні зміни в ціннісній сфері відбуваються разом із покращенням рівня та якості життя. Дослідник висунув оптимістичну ідею: зростає багатство і безпека – матеріальні цінності змінюються на нематеріальні. Настає постматеріалізм. Також відому теорію Інглегарта можна застосувати для розуміння залежності ціннісно-світоглядних парадигм від рівня добробуту, що визначають швидкість їх перетворень: чим бідніша країна, тим менша швидкість перетворень, оскільки такі країни є статичними, закритими та консерватив-

ними при змінах та трансформаціях (Inglehart, Welzel, 2005).

Професор Я. Хауснер, розділяючи точку зору Дж. Стігліца, також зосереджується більше на економічному вимірі менеджменту культури (цінність культури полягає у створенні нових інвестиційних і споживчих потреб, таким чином стимулюючи додатковий внутрішній попит), оскільки розвиток креативності, інтелекту, чутливості, викликаний культурою, буде найбільш стратегічну сферу життя національної спільноти – соціальний капітал. А низький рівень соціального капіталу стоїть за багатьма невдачами у будівництві здорової економіки та цивілізаційного успіху (Hausner, 2009b).

Інструментальне трактування культури як каталізатора економічного розвитку, від якого і відштовхується процес довготермінового стратегування, розпочався в 2014 році і знайшов відображення в Довгостроковій стратегії розвитку культури в Україні до 2025 року. Цей документ покликаний закласти підвалини для довготривалих змін і короткострокових рішень, що мають на меті модернізувати підходи до культури в українському суспільстві. «Культура-2025» – це простір для спільної роботи над реформами у сфері культури, створений у серпні 2014 року. Це процес, який включає в себе потреби і бачення представників усіх секторів культури з різних регіонів країни, культурних активістів і чиновників, працівників національних і муніципальних закладів культури та діячів недержавного сектору (Довготривала стратегія, 2015: 3–4b).

Серед запропонованих векторів розвитку на основі платформи «Культура–2025» хочеться виділити ті напрями, які безпосередньо стосуються менеджменту культури: по-перше, підходити до феномену культури з позиції концепції сталого розвитку, зокрема актуалізувати розуміння куль-

тури як четвертої складової сталого розвитку (у програмних документах ООН концепція сталого розвитку передбачає поєднання інтересів суспільства, економіки та екології); по-друге, розвивати компетенції у сфері культури всіх громадян, а не тільки задіяних у даній сфері співробітників і митців; по-третє, співкоординувати роботу відповідних міністерств і комітетів Верховної Ради на рівні формування стратегічних пріоритетів; по-четверте, надати державно-громадському партнерству особливих переваг, заснувати спеціалізовані напівдержавні інститути для адміністрування культурною сферою; по-п'яте, створити належні умови для розвитку підприємництва у сфері культури та конкурентоздатного сектору культурних та креативних індустрій (Інформаційні матеріали, 2015).

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна констатувати наступне: менеджмент культури, пройшовши достатньо великий еволюційний шлях розвитку, є безальтернативною силою всіх можливих перетворень як у культурологічному, так і в економічному сенсі; наразі на інституціональному рівні управління державою визнається винятковий вплив культурних процесів на економічний і суспільний розвиток; вирішувати засадничі проблеми управління лише в рамках культурної сфери неможливо, оскільки зібрані проблеми є нагальними проблемами всього публічного управління в країні; соціокультурна діяльність, навіть якщо вона безпосередньо економічно не вигідна, є важливою через народження соціального, людського та іншого капіталу, що позитивно впливає на ринок праці, креативність прийнятих рішень; підходи до менеджменту культури і соціокультурної діяльності, сформовані країнами ЄС, цікаві як джерело цінного досвіду для стимулювання процесів внутрішніх перетворень та інтеграції України до європейського культурного простору (Здіорук та ін., 2012: 6–7).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабицька С. І. Основні принципи державного управління культурою в регіоні. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування, 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_4.
2. Освіта для менеджерів культури. Актуальна ситуація і перспективи розвитку. Аналітичний звіт 2021. URL: <https://uaculture.org/wp-content/uploads/2022/02/4can31-02359-osvita-menedzheriv-kultury.-analiz-aktualnoyi-sytuaciyi-i-perspektyv-rozvytku.pdf>
3. Довготривала стратегія розвитку культури до 2025 року. URL: https://www.cultura.kh.ua/images/stories/innovaciyna_diyalnist/dovgostrokova_strategiya_rozv._pdf
4. Hausner J. Instytucje kultury w czasach kryzysu. Wyzwania i zagrozenia – w jakich warunkach możliwa jest transformacja i nowoczesny model funkcjonowania instytucji? Instytucje kultury w czasach kryzysu, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2009. ISBN 978--83-61320-73-9.
5. Inglehart Ronald., Welzel Christian. Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence, 2005. New York: Cambridge University Press. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/InglehartWelzel2006.pdf>.
6. Інформаційні матеріали до комітетських слухань на тему: Національна культурна стратегія 2015–2025: вектори розвитку. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/news/2015_07_15/2015_07_15_02.pdf.

7. Культурна політика України: національна модель у європейському контексті : аналіт. доп. / С. І. Здіорук, О. М. Литвиненко, О. П. Розумна; К. : НІСД, 2012. 64 с.

REFERENCES

1. Babytska S. I. (2019) Osnovni pryntsypy derzhavnoho upravlinnia kulturoiu v rehioni [Basic principles of state management of culture in the region]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia, № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_4 [in Ukrainian].
2. Osvita dlia menedzheriv kultury. Aktualna sytuatsiia i perspektyvy rozvytku. Analitychnyi zvit 2021 (2021) [Education for cultural managers. Actual situation and development prospects 2021]. URL: <https://uaculture.org/wp-content/uploads/2022/02/4can31-02359-osvita-menedzheriv-kultury.-analiz-aktualnoyi-sytuacziyi-i-perspektyv-rozvytku.pdf> [in Ukrainian].
3. Dovgotryvala strategija rozvytku kultury do 2025 roku (2015) [Long-term strategy for the development of culture until 2025]. URL: https://www.cultura.kh.ua/images/stories/innovaciyna_diyalnist/dovgostrokova_strategiya_rozv_.pdf [in Ukrainian].
4. Hausner J. (2009) Instytucje kultury w czasach kryzysu. Wyzwania i zagrozenia – w jakich warunkach możliwa jest transformacja i nowoczesny model funkcjonowania instytucji? Instytucje kultury w czasach kryzysu [Cultural institutions in times of crisis. Challenges and threats – under what conditions is transformation and a modern model of institution functioning possible? Cultural institutions in times of crisis], Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań. ISBN 978-83-61320-73-9.
5. Inglehart, Ronald F., Christian Welzel (2005) Modernization, cultural change, and democracy: the human development sequence, New York: Cambridge University Press. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/InglehartWelzel2006.pdf>
6. Informatsiini materialy do komitetskykh slukhan na temu: Natsionalna kulturna stratehiia 2015–2025: vektory rozvytku (2015) [Information materials for committee hearings on the topic: National cultural strategy 2015–2025: vectors of development]. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/news/2015_07_15/2015_07_15_02.pdf [in Ukrainian].
7. Kulturna polityka Ukrainy: natsionalna model u yevropeiskomu konteksti : analit. dop. (2012). [Cultural policy of Ukraine: national model in the European context] / S. I. Zdiuruk, O. M. Lytvynenko, O. P. Rozumna; K. : NISD, 2012. 64 s. [in Ukrainian].